

APRIL 2006
NUMMER 47

BAKSTEEN

WONEN

DE AMERIKAANSE WIJK, SCHUYTGRAAF
FOTO CORNÉ BASTIAANSEN

VERNIEUWD IN 2006

Welkom lezer.

Dit is misschien een onverwachte start van een tijdschrift dat bij veel lezers al meer dan 15 jaar bekend is. Maar met ingang van dit nummer is de vormgeving van 'Baksteen' aangepast. Opnieuw aangepast, want ook in april 1999 werd de vormgeving vernieuwd. Evenals nu was ook toen de belangrijkste drijfveer het uiterlijk van 'Baksteen' beter te laten aansluiten op veranderende opvattingen over lay-out en design voor tijdschriften.

De culturele identiteit van het bouw materiaal baksteen is geen statisch gegeven. Hoewel gezegend met een lange traditie is ook de toepassing van baksteen niettemin aan trends onderhevig. Wat de woningbouw in Nederland betreft, bepaalt baksteen het beeld in hoge mate maar toch laat zich daarin ook vaak op heel verschillende manieren zien.

Om dat te tonen, zijn in dit nummer twee zich sterk van elkaar onderscheidende nieuwbouwlocaties naast elkaar gezet. Op één van de grootste Vinex-locaties van Nederland, IJburg, zijn de contrasten in de architectuur scherp aangezet. Vrije kavels waar de vermogende Nederlander met *nouveau riche*-smaak zijn cataloguswoning kan laten neerzetten, bevinden zich op steenworp afstand van compacte woningen in hoge dichtheid voor starters met bescheiden mogelijkheden. Op een minder bekende locatie, Schuytgraaf nabij Arnhem (op steenworp afstand van enkele baksteenfabrieken), is de verscheidenheid minder uitgesproken en de architectuur bepaald traditioneler en op sommige plekken historiserend.

Vooroordelen en veroordelingen over en van Vinex-locaties zijn er meer dan loftuitingen. In maart van dit jaar publiceerde het Ruimtelijk Planbureau echter een rapport over de Vinex-wijken waarin voor de verandering goede dingen werden gezegd. De onderzoekers bezochten dertien nieuwbouwwijken en de grote verscheidenheid in architectuurstijlen die zij daar aantroffen, leidden tot hun positieve oordeel. De overheersing van het modernisme in de woningbouw brokkelt overduidelijk wat af door de opmars van traditionalisme dat op zich uiteenvalt in een reeks van stijlen, stelt één van de auteurs van het Ruimtelijk Planbureau in een interview met NRC Handelsblad. Als voorbeeld noemt hij historiserend eclecticisme.

Dat laatste zal niet snel als etiket op IJburg worden geplakt waar de architectonische verrassingen en speelsheid plaatsvinden in een hoge bebouwingsdichtheid en een geometrisch stratenpatroon dat doet denken aan Manhattan. Schuytgraaf daarentegen zoekt het in afgebakende 'velden' met evocatieve namen zoals Amerikaanse Wijk, Vestingstad en De Groene Erven. Voor elk van die deelgebieden is een eigen stijlreferentie gezocht, maar wat alle delen bijeenhoudt is de hunkering naar traditionele vormen die herkenning en zich thuis voelen oproept. Het plandeel Vestingstad heeft bijvoorbeeld een hoog 'Brandevoort'-gehalte.

Naast de vormgeving is ook de redactionele formule van 'Baksteen' iets aangepast. Nieuw dit jaar is een rubriek in drie delen, waarvoor een architectuurcriticus, architect en een volkshuisvester worden gevraagd naar hun passie voor een bepaald bakstenen gebouw. Hun keuze hierin is uiteraard vrij, wat er in dit eerste nummer van 2006 onder andere toe leidt dat twee al lang bestaande bakstenen juweeltjes opnieuw onder de aandacht komen.

04 TUSSEN VRIJHEID EN DWANG DOOR JAAP HUISMAN

Drie wit gestuukte modernistische villa's naast een replica van een oud-Hollandse patriciërswooning. Het architectonisch conflict én de aardigheid van Vinex-locatie IJburg in een notedop.

08 SLEUTEL TOT DUURZAAMHEID DOOR JAAP HUISMAN

Het superblock hoeft niet te leiden tot anonimiteit en sociaal verval. Waarom 'Hidden Delights' van architect FRITS VAN DONGEN het beste gebouw van Nederland is.

10 DE STILLE KRACHT VAN SCHUYTGRAAF DOOR MARINA DE VRIES

Krachtiger dan verzonnen thema's zijn de sporen van het verleden die doorklinken in de nieuwbouwwijk.

14 FORSHEID EN BAKSTEEN NATHALIE DE VRIES VAN MVRDV

Dat alles van steen is, van exterieur tot interieur en zó bepalend voor de constructie, de vorm en de afwerking. Dat kom je weinig tegen in de architectuur.

16 DOMWEG GELUKKIG, IN DE AMERIKAANSE WIJK DOOR BART DE VRIES

Easy does it is het motto van Thomas Meyer, voorzitter van de bewonersvereniging van de Amerikaanse Wijk in Vinex-locatie Schuytgraaf bij Arnhem. Over het kweken van een sociaal klimaat.

20 FASCINATIE VOOR HEINEKEN DOOR FRANK BIJDENDIJK

Allemachtig, wat een gevel. Dat is de terugkerende bewondering van de directeur van woningbouwcorporatie Het Oosten als hij de Heineken Brouwerij aan de Stadhouderskade in Amsterdam passeert.

22 TECHNISCHE RUBRIEK PERFECTIE IN BAKSTEEN DOOR GOVERT KOERS

Dankzij de nuttige ervaring van het NMB Bank-gebouw hebben de architecten ALBERTS EN VAN HUUT in Groningen perfectie in baksteen bereikt.

Het Haveneiland West, het grootste eiland van IJburg, is nu voor de helft bebouwd. Eind 2005 is de bouw begonnen van het Havenkwartier, een waterbassin in het hart van de wijk. Baksteen is het materiaal waarmee IJburg wordt aangekleed, alleen veel gevarieerder en rijker dan in het Oostelijk Havengebied. Hoe verhoudt de architectuur zich daarmee?

JAAP HUISMAN

TUSSEN VRIJHEID EN DWANG

Op de hoek van de Zwanenbloemlaan en de Diemerparklaan zijn we getuige van het conflict op IJburg, drie geschakelde wit gestuukte villa's in een modernistische stijl naast een oud-Hollandse patriciërswooning, replica uit de 18e eeuw, compleet met versierde daklijst en een symmetrische plattegrond. Het soort buitenhuis dat op het oude land tussen Diemen en Amsterdam, indevertewaarneembaar, nog sporadisch voorkomt. Maar dit semi-klassieke huis staat gevangen in een betonnen box, waar de bewoners door spleten contact houden met de buitenwereld. In dit conflict is samengebond het hybride karakter van een van de grootste Vinex-locaties van Nederland, namelijk de strijd tussen een vrije en gebonden architectuur, tussen echt en onecht. Het is het gevolg van het besluit om de IJburg-archipel te gunnen aan bouwende consortia enerzijds en particulieren anderzijds die een eigen kavel ter beschikking hebben gekregen.

CONTRASTEN

De vrijheid-blijheid van de vermogende maar minder smaakvolle woonconsument kan een doorn in het oog zijn voor de minder vermo-

gende starter die een blok verderop genoeg moet nemen met wel erg compacte woningen in een hoge dichtheid. Nergens in de nieuwbouwwijken van Amsterdam zijn de contrasten zo scherp aangezet als op IJburg, waarmee IJburg zich nu al laat typeren als een overgangswijk tussen bouwvoorschriften en wild woon-avonturen.

Dat levert een bizarre architectuur in sommige straten op, van een witgesausde villa in Griekse stijl, een huis met een torentje tot een standaard cataloguswoning waar de pseudo-architect het niet nauw heeft genomen met de proporties. Deze uitwassen daargelaten: het laat onverlet dat de gemeente ook in

IJburg zijn oude normen heeft willen handhaven, 30 procent sociale huurwoning, 40 procent middeldure huur en koop, en 30 procent duurdere koopwoningen. En er is bovendien doorgedaan op een sociaaldemocratische traditie dat de sociale huurwoningen op de strategisch interessantste plekken staan. Dat zijn bijvoorbeeld het toekomstige Havenkwartier, een royale binnenhaven op het grootste eiland, en in een park met uitzicht op een binnenmeer tussen het toekomstige Diemerpark en het Haven-eiland. Daarmee is niet gezegd dat de kopers van vrije kavels zijn benadeeld. Hen is een gouden randje toebedeeld op het kleine Rieteiland en aan het

waterfront van het Steigereiland. Nee, als er een 'verliezende partij' is, is dat middensegment dat met de derde rang genoeg moeten nemen, in hofjes en straatjes waar van het eilandgevoel niet veel te merken is.

Het jaar 2006 wordt een belangrijk jaar voor IJburg. Begin april is de Nesciobrug opengesteld die fietsers in contact brengt met het Diemerpark waar de sportterreinen liggen die in het eilandrijk zelf niet zijn voorzien. Eind 2006 wordt begonnen met het Sluishuis, een reusachtig blok in het water waarin 400 woningen worden gecombineerd met een hotel. Ontwerp: CLAUS & KAAAN ARCHITECTEN. Dit was een project waar veel architecten op aasden, omdat het een gezichtsbepalend object wordt bij de entree van IJburg. Verder gaat er een middelbare school open, en er wordt begonnen met de aanleg van het Theo van Goghpark, dat op vroegoude kaarten nog Pampuspark heette. Omdat het hele Haveneiland in het teken staat van film en fotografie, lag het voor de hand de vermoorde filmer een ereplaats te gunnen met een park dat de omvang heeft van het Sarphatipark. Dit jaar is tevens cruciaal voor de vervolgfase van IJburg. Begin 2005 gooide de Raad van State roet in het eten door te bepalen dat de drie volgende eilanden voorlopig niet mochten worden opgespoten in verband met milieunormen. Verwacht wordt dat daar in de loop van 2006 wel aan voldaan zal kunnen worden, zodat IJburg de komende tien jaar kan uitgroeien tot een heus snoer van eilanden met een divers karakter. Zeer stedelijk op het Haven- en Centrumeiland, en meer ontspannen tuindorpachtig op het Buiteneiland bijvoorbeeld.

STEDELIJK GEVOEL

Hoe stedenbouw en architectuur er uitzien is nu vooral zichtbaar op het Haveneiland en het Steigereiland, de eerste eilanden gerekend vanaf de Ring A10. Een geometrisch stratenpatroon, een raster dat doet denken aan Manhattan, vormt de hoofdstructuur. Binnen de rechthoekige vlakken is er ruimte voor speelsheid, en wat voor een speelsheid. Een glazen villa op een binnenterrein met een basketballveld ernaast, een poort waarachter een school ligt, voor dat soort verrassingen kom je op IJburg geregeld te staan. Hoe dichter bij het water, hoe lager de bouwhoogte, hoe centraler op eiland, hoe hoger. In het Haveneiland wordt in het hart tot acht verdiepingen gebouwd, op het toekomstige Centrumeiland reiken appartementen nog vier verdiepingen verder. Er moet een echt stedelijk gevoel worden gecreëerd, vinden de stedenbouwkundigen CLAUS & KAAAN die op de uitvoering van het Haveneiland toezien.

IJburg heeft in de aanloopfase te kampen gehad met een aantal tegenvallers. De eerste woningen verzezen op een moment dat de economie een vol jaar in crisis verkeerde, 2003, terwijl ze waren getekend in de bloei van de jaren negentig. In 2003 werden woningen in het duurdere segment opgeleverd waarvoor aanvankelijk nauwelijks belangstelling bestond. Wie zou immers voor 6 ton of meer willen kopen om vervolgens jaren in een winderige zandvlakte te wonen? De consortia besloten de volgorde om te draaien: eerst massa vormen met de nadruk op het middensegment en de sociale woningbouw. Pas daarna volgt het aanbod voor de top van de markt. De leegstand bedraagt nu nul procent,

Stijgereiland, IJburg ▼
 (Architectenbureau Marlies Rohmer,
 Atelier Zeinstra van der Pol, DRO)
 Foto Luuk Kramer

Haveneiland West, Piet Zwarthof, IJburg ►
 (Quist Wintermans Architecten)
 Foto Luuk Kramer

constateert het Projectbureau tevreden. Er is een toeloop van Amsterdammers, die 84 procent van de IJburgers uitmaken, uit de oostelijke stadsdelen waar gezinnen met meer dan een kind weinig armslag hebben. Waar de gemeente op gehoopt had, een doorstroming vanuit de westelijke tuinsteden, is tot dusver geen realiteit. IJburg ligt te ver weg voor West.

De economische inzinking heeft ook haar sporen gelaten in de architectuur. Te ingewikkelde plattegronden, oordeelde Edo Arnoldussen, directeur van het Ontwikkel- en Grondbedrijf Amsterdam (OGA), te veel diversiteit. Het mocht wat hem betreft allemaal wat eenvoudiger en hanteerbaarder. De woningen die de afgelopen twee jaar zijn opgeleverd, vallen nog onder het 'oude' luxueuze regime. In de tweede fase is er gekozen voor meer standaard in het interieur. Zo werden er in sommige straten smalle hoge huizen gebouwd waar de trap veel ruimte opslokte. Terwijl de nieuwe funderingen al getuigen van casco's zonder toeters en bellen, zal het exterieur gespaard blijven van versobering. Speelse details moeten de architectuur expressiviteit geven.

Hoe rijk de architectenbureau te werk konden gaan blijkt bijvoorbeeld uit het Piet Zwarthof waar ATELIER PRO samenwerkte met QUIST WINTERMANS en BUREAU NOORDELOOS. De wit gesausde baksteen huizen doen denken aan het beroemde Papaverhof van JAN WILS

▲ **Haveneiland West, IJburg** (Van Sambeek & van Veen architecten)
 Foto Luuk Kramer

▲ **Stijgereiland, IJburg** (DRO)
 Foto Luuk Kramer

in Den Haag, alleen intiemer en nog gevarieerder. Er is gestrooid met wisselende entrees, luifels, versierde bovendorpels, matglazen afscheidingen en balustrades, en ook met verschillen in hoogtes. Bovendien staat het hele hof op een plateau waardoor er ruimte is voor een parkeergarage. De verhoogde binnenstraat krijgt daardoor het karakter van een dijkje – wat is er meer passend op een eiland? Het is een van de interessantste stedenbouwkundige voorzetten, omdat de tegen de dijk aangelegde appartementen de openbare weg van het privé-domein scheiden. Er zijn ouderwetse bordessen, souterrains en trappen naar de woning.

ODE AAN BAKSTEEN

IJburg is een ode aan de baksteen architectuur van Nederland: het palet lijkt oneindig. Het gebruik van baksteen was dan ook een voor-

schrift voor de consortia, niet in een kleur zoals op Borneo-Spoorenburg maar zo divers mogelijk. Er wordt geschakeld tussen diepzwart (gecombineerd met goudkleurige kozijnen), lichtgeel (in het winkelcentrum), rood gesausd en roodbruin, en dat allemaal in combinatie met glas, roestvast staal en beton. Of met hout zoals op het Peter Wolkehof waar kleurige houten Surinaamse huizen op een binnenterrein staan omzoomd door gemetselde laag- en hoogbouw. Fraai is een blok van VMX ARCHITECTEN aan de Maria Austriastraat waar betonnen schijven dienen als balustrades langs de bordessen en de etalagegrote ramen vlak in de zwarte gevel liggen. Er is op verschillende fronten nagedacht over een goede balans tussen het geheel en het detail. Een reusachtig woon-blok van VERA YANOVSHCHINSKY ARCHITECTEN laat zich lezen als een eigentijdse toren van Babel met hoogteverschillen waardoor ze verspringende

▲ Haveneiland West, Piet Zwarthof, IJburg (Quist Wintermans Architecten)
Foto Luuk Kramer

▲ Vrije kavel Kleine Rieteiland, IJburg (Maaskant en Van Velzen Architecten)
Foto Luuk Kramer

Haveneiland West, IJburg ►
(Avrons en Gelauff Architecten)
Foto Luuk Kramer

Haveneiland West, Adriaan Ditvoorsthof, IJburg ►►
(ANA Architecten)
Foto Luuk Kramer

terrassen en tuinen kon maken: een ingenieus middel om privacy af te dwingen in een hoog stedelijke omgeving. Een moderne apenrots, noemde ze het niet ten onrechte.

Maar het speelkwartier voor de architectuur is, althans buiten de vrije kavels, voorbij. Op de IJburglaan, de centrale as die over het eiland loopt, was het mogelijk de blokken een drie meter hoge plint te geven, zodat er aan de straatkant bedrijfjes en kantoren konden worden gesticht. Technisch was dat een dure grap, omdat twee woningen bij elkaar gevoegd moesten worden. Het vervolg van de IJburglaan zal dus soberder zijn en lagere verdiepingshoogtes kennen.

Te blokkerig, noemde vertrekkend wethouder Duco Stadig van Amsterdam de nieuwe architectuur aan het water, een kwalificatie die ook opgaat voor IJburg. Wat overheerst is een streng kubistisch silhouet van afgevlakte torens en platte daken. Alleen het winkelcentrum aan het Joris Ivensplein vormt daarop een uitzondering. Daar staan pakhuisachtige gebouwen met flinke mansardekappen op een sokkel – een ontwerp van ELLERMAN LUCAS VAN VUGT, en de jonge bureaus ARONS EN GELAUFF en KOERS/ZEINSTR/VAN GELDEREN. Het is verfrissend die afwijking te zien, hoewel de combinatie van een lichte gespikkelde steen met crème kozijnen niet erg verfijnd is.

Op het Steigereiland domineert het platte dak minder: daar is een blok in aanbouw waar elk huis zijn eigen kleur baksteen en daklijst heeft. Maar dit eiland mocht dan ook experimenteel van karakter zijn, waar met name de minder vermogende particulieren hun droomhuis konden verwezenlijken. Het Haveneiland is het domein van de consortia en corporaties, op het Rieteiland zijn de vrije kavels vergeven aan het hogere segment. Met name op het Steigereiland ontstaat daardoor de indruk dat de welstandcommissie op vakantie is gegaan toen een ontwerp werd ingediend waarin de gevel een tekst is gefreesd: waar veel mensen zijn, moet meer lucht. Adem. Tegen dergelijke kreupele ecotaal je als overburen dagelijks tegenaan kijken.

Dit soort incidenten maakt IJburg nu al allesbehalve saai. Tegenvallend is echter het contact met het water, waar de wijk zijn charme aan zou moeten ontleen. De borstweringen van de bruggen zijn zo overgedimensioneerd, dat het zicht op de grachten wordt weggenomen. En wie in het hart van Haveneiland staat, is nu al het eilandgevoel kwijt, terwijl de noordkant nog braak ligt. Wat Manhattan zo uniek maakt, de dichtbebouwde straten die altijd uitlopen en uitkijken op de Hudson, lijkt in IJburg geen vervolg te krijgen. ■

JAAP HUISMAN

SLEUTEL TOT DUURZAAMHEID

Het reuzengebouw 'Hidden Delights' in het Funen-park in het Oostelijke Havengebied van Amsterdam is op dit moment het beste gebouw van Nederland. Architect Frits van Dongen geeft hiermee niet alleen een ingenieus vervolg op wat tot nu toe hét superblok uit de jaren negentig was, woongebouw Piraeus van Hans Kollhoff en Christian Rapp, maar overtreft dit zelfs op essentiële punten.

Terwijl in Amsterdam-Zuidoost de ene honingraatflat na de andere wordt neergehaald, staat in het Funen-park, op de grens van de oude Amsterdamse volkswijk Wittenburg/Oostenburg en de Oostelijke Eilanden, een reusachtig wooncomplex te glanzen. In schaal, maat en ambitie overtreft dit de oude en gesmaade Bijlmerflats ruimschoots.

Superblocks als dit jagen woningbouwcorporaties meestal angst aan. De omvang en daarmee vaak gepaard gaande anonimiteit tasten de sociale beheersbaarheid en controle aan met verloedering als gevolg. Maar de lessen van de Bijlmer en andere supersized jaren zestig- en zeventig wijken blijken van nut te zijn geweest voor het ontwerp van Van Dongen.

Om te beginnen bestaat het Funen-park overwegend uit koopwoningen en is er alles aan gedaan om anonimiteit te vermijden. Er is niet alleen een grote variatie zichtbaar aan de buitenkant, maar ook in de woningplattegronden, zodat elke bewoner zich verbonden kan voelen met zijn woning. Dat blijkt een sleutel tot duurzaamheid. En er is nog een verschil met de honingraatflats. Beton heeft in Funen-park geen kans gekregen. De gevel is bekleed

met een warme, roodbruine steen met een mozaïekachtig patroon. Dat maakt de ongeveer 200 meter gevel, die ook nog eens licht gebogen is, allerm minst saai.

SUPERBLOCK BIEDT UITKOMST

'Hidden Delights' in het Funen-park had nooit kunnen bestaan zonder het voorbeeld van het massieve woongebouw Piraeus dat een steenworp verderop ligt op het KNSM-eiland.

Hierdoor geïnspireerd bouwde Van Dongen al eerder een groot woongebouw in dit gebied, op Sporenburg, bijna recht tegenover Piraeus. Maar Piraeus bleek in het gebruik ook te lijden aan asociale bewoning van het zeer heterogene publiek, mede als gevolg van de vele gedeelde ruimten in trappenhuisen en galerijen.

De vraag voor Van Dongen was hoe geef je een monumentaal gebouw succesvol vorm en hoe vermijd je de sociale uitwassen in de bewoning? Behalve dankzij de variatie in woningplattegronden lukte Van Dongen het door het reuzenblok op te knippen in verschillende segmenten. Hierdoor ontstaat er verscheidenheid

in eenheid. In feite het idee achter de Amsterdamse grachtengordel.

De enorm langgerekte blokrandbebouwing met halverwege een vrij scherpe knik trekt letterlijk een scherm op tussen het 19e eeuwse Oostenburger eiland en het spoortalud. Zinvol, want met om de paar minuten een langsrazende trein zou wonen op deze plek anders uitgesloten zijn. De 'spoorzijde' is een listig uitgevoerd geluidsscherm van gekartelde glazen panelen in allerlei kleuren. In het beschutte binnengebied van het gebouw - waar als verborgen schatten een reeks kleinere woongebouwen is gepland - zegeviert gespikkeld baksteen metselwerk, dat wordt onderbroken door horizontale zwarte metalen H-profielen en een verspringend patroon van vensters. Als over anderhalf jaar ook de urban villas op het binnenterrein voltooid zijn, zal pas zichtbaar zijn wat dit superblok in het Funen-park zal betekenen voor de stad. Maar wie nu rond het gebouw loopt, snelt het campusgevoel al tegemoet: een groene oase omlijst met een stenen buffer. ■

▲ Gebouw 'Hidden Delights', Funen-park, Amsterdam
(Frits van Dongen, Architecten Cie)
Foto Luuk Kramer

DE STILLE KRACHT V

Zo stedelijk als het Amsterdamse IJburg is, zo landelijk is het Arnhemse Schuytgraaf. De Vinex-wijk laat zich nog het best omschrijven als een schaakbord van dorpen, waar het Betuwse landschap voortdurend aan de einder gloort.

Vraag supervisor en stedenbouwkundige Kees Christiaanse van het Rotterdamse ARCHITECTENBUREAU KCAP naar de actualiteitswaarde van H.P. Berlage en hij heeft zijn antwoord paraat. Zeer positief is Christiaanse nog altijd over zijn collega, die 150 jaar geleden werd geboren en als stedenbouwkundige vooral bekend is van plan Zuid in Amsterdam. 'Omdat hij zo'n ontzettend goede balans wist te vinden tussen openbaar en privé, tussen de grotere verkeersstraten en de intiemere binnenterreinen, tussen de woningen en de straat.' Berlage wist hoe hij geborgenheid en identificatie moest creëren, vindt Christiaanse, waarden die momenteel in de stedenbouw weer hogelijk worden gewaardeerd: 'Probeer dat maar eens met moderne middelen te evenaren!'

Dat Christiaanse een bewonderaar is van Berlage zal kenners niet verbazen. Zijn stedenbouwkundig plan voor het autoloze GWL-terrein in Amsterdam-west uit de jaren negentig is zichtbaar op Berlage geschoeid: met een enorm woonscherm langs de drukke verkeersweg en een oase van rust en intimiteit daarachter, met baksteen als richtlijn voor alle architectuur – destijds een revolutie – en veel aandacht voor karakteristieke mini-woonmilieus.

Ook in Schuytgraaf, een Vinex-wijk op vijf kilometer ten zuiden van Arnhem, midden in het landschap van de Overbetuwe, gaat supervisor Christiaanse te rade bij Berlage. Hier moeten uiteindelijk rond de 6250 woningen worden gebouwd, een derde van de Amsterdamse uitbreidingswijk IJburg, en komen, net als in IJburg, behalve woningen ook winkels, scholen en kantoren om het slaapstadsyndroom te bestrijden en de levendigheid te bevorderen. Daarmee is het eerste probleem van Vinex – hoe creëer je een soort centrum in een gebied dat per definitie aanhangsel is van de naburige stad – niet onmiddellijk opgelost.

Daarvoor heeft Christiaanse een list bedacht. Zoals in oude dorpen de kerk als baken fungeert, zoals in plan Zuid van Berlage de 'wolkenkrabber' van Staal het stralende middelpunt vormt van de woonwijk, zo heeft Christiaanse in Schuytgraaf het treinstation tot kern gebombardeerd. Daaromheen groepeerde zich de meest stadse bebouwing met winkels en kantoren. Van daaruit waaiëren de velden met dorpen in verschillende dichtheden als een schaakbord over het gebied. Het radiale grondplan lijkt linea recta overgevlogen van Berlages plan Zuid. Slechts een van de lange zichtlijnen die de buurt doorsnijdt is een grote verkeerslaan. De rest is park: lange groenstroken omzomen de woonvelden, zorgen voor samenhang en voorzien de buurt van de nodige recreatie- en sportvoorzieningen.

VERZAMELING DORPEN

Anders dan in IJburg, is in Schuytgraaf niet geprobeerd een hoogstedelijk woonmilieu te creëren. Binnen de groene stroken ligt een bonte verzameling dorpen, elk met zijn eigen identiteit. Althans: zo gaat Schuytgraaf er uiteindelijk uitzien. Want op dit moment zijn slechts drie van de vijftig woonvelden af en bewoond. Twee daarvan hebben de inmiddels bekende, populaire historiserende stijl: de een flirt met de oer-

VAN SCHUYTGRAAF

MARINA DE VRIES

De Amerikaanse Wijk, Schuytgraaf ▼
Foto Corné Bastiaansen

Hollandse Tuinstad uit de jaren twintig, de ander met een middeleeuwse Vestingstad.

Dat de grondplannen van beide woonvelden zo op elkaar lijken, is logisch. Beide zijn binnen het ontwerp van Christiaan ontwikkeld door supervisor MULLENERS EN MULLENERS, een bureau dat een grote bewondering koestert voor de klassieke stedenbouw. Zelf had hij een lichte huiver voor de thematische invulling, vertelt Kok Mulleners, maar welstand drong daarop aan. Voor hem ligt het karakter eerder in het stratenplan, met duidelijke randen, met vernauwingen en versmalingen, met pleinen en hogere gebouwen in het hart, met accentbebouwing op de hoeken waar verschillende zichtlijnen elkaar kruisen. Ook de grens van woning en straat is in beide 'dorpen' hetzelfde: geen

rommelige, met de rug naar de openbare ruimte gekeerde privé-tuin voor de deur, maar een privé-stoep als overgangszone tussen privé en openbaar. Deze is met een laag hekwerk gescheiden van de straat en versterkt met plantenbakken en bankjes. De lome dorps sfeer, waarin burens een praatje maken en gezelligheid heerst. Die sfeer van geborgenheid wordt versterkt door de knikken in de weg – met groenstrook in Tuinstad, met plaveisel in Vestingstad – en door de totale afwezigheid van auto's. De auto's staan op de binnenterreinen aan de achterkant van de huizen en blijven uit het zicht.

▲ *Vestingstad, Schuytgraaf (Mulleners + Mulleners)*
Foto Luuk Kramer

▲ *De Amerikaanse Wijk, Schuytgraaf (Inbo Architecten)*
Foto Luuk Kramer

PROTOTYPE

Het thematische verschil zit vooral in de huizen. Die zijn om een gevoel van organische groei op te wekken door verschillende architecten ontworpen. In Tuinstad zijn de huizen stoer, boers, eenvoudig, met grote bakstenen wanden en kleine ramen, gebaseerd op een prototype calvinistisch landhuis: zonder poespas.

Net als Tuinstad heeft Vestingstad duidelijke randen en een beschut binnenterrein, maar hier zijn de huizen van het stadse, wufte type, met grote kappen, schoorstenen, erkers. Zelfs een variatie op het prototype grachtenhuis is hier te vinden, dan weer met pilaren, dan weer met slakachtige decoraties en luiken die – helaas – alleen voor de show naast de ramen zijn geplakt.

Met opzet is de keuze van baksteen beperkt tot drie variaties, in vrijwel dezelfde bruinrode kleur. Zo was het vroeger ook, zegt Kok Mulleners, toen de bakstenen allemaal uit dezelfde buurtfabriek afkomstig waren. Daar werd met dezelfde kleisoort gebakken, kwamen slechts kleine kleurverschillen en onregelmatigheden voor. Dat laatste is ook

de reden dat bij een aantal huizen het baksteen is gekeimd; ooit een gebruikelijke methode om bakfoutjes en onregelmatigheden op chique wijze te maskeren.

Origineler, want nauwelijks eerder vertoond, is het derde woonveld dat inmiddels is voltooid: de Amerikaanse Wijk, volgens plan in een aanzienlijk lagere dichtheid bebouwd onder supervisie van CLAUS EN KAAAN. In de Amerikaanse wijk heeft elke bewoner zijn eigen vrijstaande huis, met zijn eigen lapje grond. Net als bij Amerikaanse steden is het wegpatroon gebaseerd op een rationeel ruitjesgrid, waarin de hoofdweg kaarsrecht kruist met brede zijstraten die naar de vrijstaande woningen leiden. Die hebben, anders dan bij de twee andere wijken, die vooral van steen zijn, een grasmat voor de deur.

FLIRT

Ondanks hun duidelijke aanwezigheid zijn de woonthema's niet op de spits gedreven. De Vestingstad heeft geen kanalen en ophaalbruggen. De Amerikaanse Wijk flirt met zijn buitenproportionele hoge en brede

▲ Vestingstad, Schuytgraaf (Mulleners + Mulleners)
Foto Luuk Kramer

kappen, zijn groene gazons, veranda's en oprijlanen met de auto voor de deur met het relaxte gevoel van de film *American Beauty*. Maar het Amerikaanse gevoel heeft ook een ordentelijke Hollandse vertaalslag ondergaan, door de huizen enorme bakstenen gevelvlakken te geven in rood, roodbruin of geel (allemaal van INBO ARCHITECTEN). Om de zwaarte te abstraheren en een vrolijke lichtheid aan te brengen, heeft het voegwerk de kleur van de baksteen.

Hoe de andere wijken eruit zullen zien, is moeilijk voorspelbaar. Hopelijk worden ze niet uitsluitend in een historiserende stijl gebouwd, want die is zo langzamerhand zo breed over Nederland verspreid, dat de opzet – het bieden van identiteit, van een gevoel van plaats – in gevaar dreigt te komen.

Misschien kan de Amerikaanse wijk de verdere toon zetten. Want met een beetje fantasie kan op soortgelijke manier uit tal van culturen worden geput. Uit de kleurrijke architectuur van de Antillen, uit de kasbah-dorpen van Marokko of de fantastische bouwwerken van de Afrikaanse Dogon. Zo kunnen twee vliegen in één klap worden geslagen: de variatie wordt groter en de multiculturele realiteit wordt recht gedaan.

Het plan van Christiaanse kan een dergelijke diversiteit gemakkelijk aan. Want afgezien van die verzameling dorpen heeft het ontwerp nóg een sterke troef in handen. Zoals in Berlagés tijd het vakmanschap garant stond voor de menselijke maat, zo heeft Christiaanse de sporen uit het bestaande landschap intact gelaten. Oude naambordjes, een oude boerderij, vroegere boerenhekken en sloten zijn zorgvuldig bewaard, net als het bestaande patroon van landjes, dijken en bomen. Langs de Amerikaanse wijk is zelfs een leeg weiland gehandhaafd. Ruig en rommelig roept ook deze wei herinneringen op aan andere tijden.

Uiteindelijk zijn deze bestaande sporen karakteristieker dan verzonnen thema's. Bovendien doemt dankzij de lange, open zichtlijnen aan de einder voortdurend het sprookjesachtige landschap van de Betuwe op. Dat is de stille kracht en de echte identiteit van Schuytgraaf. ■

FORSHEID EN BAKSTEEN

NATHALIE DE VRIES, DE DV VAN MVRDV EN SPOORBOUWMEESTER

'Voor mij is het mooiste en meest inspirerende stenen gebouw de Inktpot van de Nederlandse Spoorwegen in Utrecht, ontworpen door VAN HEUKELOM na de Eerste Wereldoorlog. Hij heeft dat materiaal met alle mogelijke middelen ingezet. Natuurlijk zie je dat ook wel bij de Beurs van Berlage, maar die heeft binnen weer een metalen constructie, terwijl bij de Inktpot alles van steen is, van exterieur tot interieur. Steen is bepalend voor de constructie, de vorm en de afwerking en dat kom je weinig tegen in de architectuur.

Door zijn proporties en die markante toren maakt het op iedereen een geweldige indruk. Misschien is het hier en daar wat overgedimen-

sioneerd, zoals de brede gangen, maar daar staan weer interessante details tegenover zoals de klokken die je overal tegenkomt. Ik heb erover nagedacht bij welke stroming je dit gebouw zou onderbrengen. Dat is moeilijk te zeggen. VAN HEUKELOM komt uit de classicistische traditie, heeft niet zoveel gebouwen op zijn naam staan en valt met deze Inktpot buiten alle stijlen. Hij heeft het absoluut gemaakt om te imponeren en het past ook goed in de serie gebouwen langs het spoor in Utrecht. Wat er verder goed aan is, is dat het nog steeds in gebruik is en het niet, zoals zoveel gebouwen uit die tijd, aan een tweede leven is begonnen.

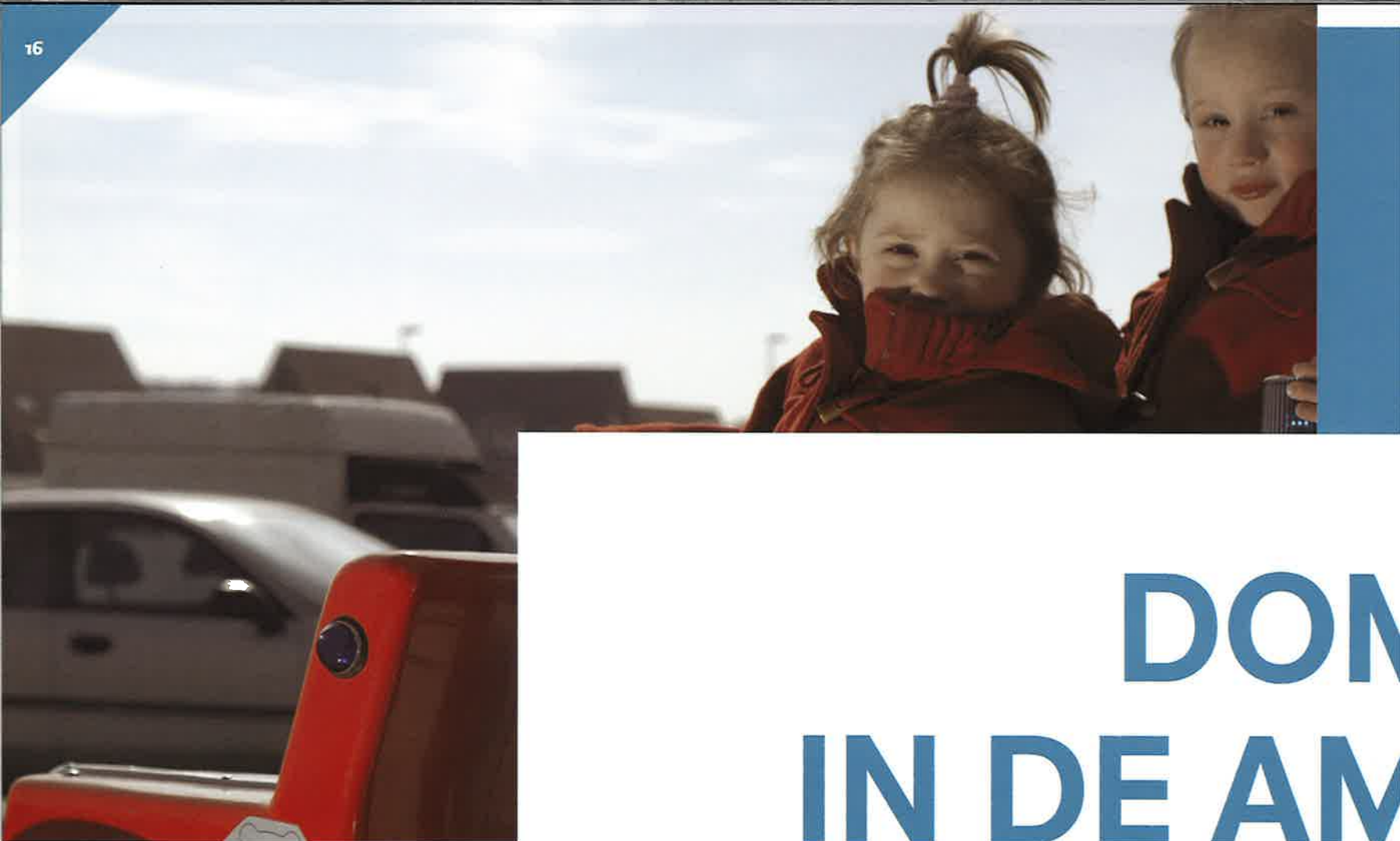
Van de hedendaagse gebouwen vind ik de forse woongebouwen, zoals de Landtong van FRITS VAN DONGEN op de Kop van Zuid, heel geslaagd. Het huidige probleem van baksteen is dat het soms zo overduidelijk op de gevel geplakt is, waardoor het die stevige uitstraling mist. Je moet baksteen zo toepassen dat het ontzettend nep lijkt of juist helemaal echt, met zijn constructieve beperkingen en het gebruik van neggen.

De forse woongebouwen van nu zijn bekleed met dezelfde dieprode, bruine steen van de Inktpot. In die zin zou je kunnen zeggen dat dit bakstenen gebouw weer modern is.' ■

▲ Gebouw De Inktpot, Utrecht (Van Heukelom)
Foto Luuk Kramer

DOM IN DE AM

BART DE VRIES

Vanuit de kamerhoge ramen in de keuken aan de voorzijde van hun huis hebben Thomas Meyer en echtgenote Willeke ruim uitzicht op het verlaten kruispunt in de nieuwbouwwijk Schuytgraaf waar ze sinds december vorig jaar wonen. De enkele passant buiten wordt met enthousiasme vanachter de dubbele beglazing begroet.

Het miezert en mist vandaag, maar de verwachting is dat met de nadering van de lente en met de zomerdagen in het verschiet de sociale interactie in de buurt zal verlevendigen. Dan zal het leven zich verplaatsen van het interieur van de transparante erkers, serres en uitbouwkeukens naar de veranda's van de karakteristieke koopwoningen in de Amerikaanse Wijk van Schuytgraaf. Thomas Meyer twijfelt er niet aan dat straatfeesten en barbecues zullen volgen.

De bebaarde organisatieadviseur loopt 's avonds graag met vrouw en hond door de ruime straten van zijn wijk. Hij laat zich niet ontmoedigen door de vers gegraven sleuven waarin nog een waterstructuur moet komen, en aarzelt evenmin bij het navigeren van de omgeploegde en opgehoopte stukken land voorbij de rand van de wijk, waarvan het nog

de vraag is of er woningen gebouwd zullen gaan worden of dat het toch sportvelden worden. Meyer hoopt natuurlijk op het laatste, maar prijst zich in elk geval gelukkig dat de al besloten aanleg van het regionaal park Over Betuwe nog weer verderop de afbakening van zijn wijk min of meer een vrij en landelijk uitzicht zal geven.

BETROKKENHEID EN ANIMO

Behalve voorzitter van de bewonersvereniging van de Amerikaanse Wijk is Meyer ook aanjager van het initiatief om, samen met de kopers- en bewonersverenigingen van de andere buurten, het Platform Schuytgraaf op te richten. Het moet een effectieve bundeling van belangen en krachten worden die – bovendien voorzien van een budget door de gemeente – beter dan elke vereniging voor zich de kwaliteit van het wonen in de gehele nieuwbouwwijk Schuytgraaf kan verbeteren. Het is niet dat Meyer klachten heeft. Tenminste, niet anders dan de gebruikelijke, die worden veroorzaakt door tekortkomingen die nieuwbouwwijken vaker treffen, zoals het te laat of nog niet opleveren van publieke voorzieningen. Al

wijst Meyer wel met tevredenheid op het 'eigen' NS-station dat klaar is.

Over het verloop van de inrichting van de buurt en de daarmee verbonden timing heeft hij regelmatig overleg met de ontwikkelaar, GEM SCHUYTGRAAF. Het valt volgens hem in de Amerikaanse Wijk erg mee, het is vooral een zaak van er bovenop blijven zitten. Gelukkig voor hem heeft de bewonersvereniging – 'We hebben het van kopers- naar bewonersvereniging veranderd, omdat er hier ook huurwoningen zijn' – geen gebrek aan betrokkenheid en animo in de buurt. Er zijn 170 leden op 250 woningen en zolang dat aantal niet onder de 90 zakt maakt Meyer zich geen zorgen over het vereiste draagvlak. Als voorbeeld van het ontluikend sociaal leven noemt hij de *kids play day* van enige tijd geleden, waarvoor de bewonersvereniging als blijk van waardering en aanmoediging een geldprijs van de gemeente Arnhem kreeg. Enkele honderden euro's die moeten worden besteed aan een volgend initiatief dat ten dienste staat van de sociale cohesie.

Easy does it is het motto van Thomas Meyer, voorzitter van de bewonersvereniging van de Amerikaanse Wijk in Vinex-locatie Schuytgraaf bij Arnhem. Over het kweken van een sociaal klimaat.

WEG GELUKKIG, AMERIKAANSE WIJK

Leven in de Amerikaanse Wijk, Schuytgraaf ▲
Foto's Corné Bastiaansen

PARKEERKOFFERS

De kleine ergernissen zijn wat groter in het aanpalende 'veld'. In de buurt Tuinstad maken de bewoners zich druk over medebewoners die hun auto's niet – zoals het hoort – parkeren in de speciaal daarvoor aangelegde 'koffers', maar neerzetten in de intieme, slingerende straatjes. Verschillend gekleurde straatstenen geven voor wie goed oplet aan voor welk gebruik de straatzones zijn bedoeld, en daar behoort parkeren *niet* bij. Voor auto's zijn, verspreid tussen de huizenblokken in Tuinstad, parkeerhavens gemaakt. Maar dat kan soms betekenen dat er langer dan enkele minuten naar huis gelopen moet worden. En met boodschappentassen in de hand en kinderen op de arm is het toch makkelijker een plaatsje voor de deur te zoeken. Verwijten worden hardop nog niet gemaakt, maar het is een onmiskenbare bron voor fricties. Meyer hoort het aan op één van zijn wandelingen die hem van zijn eigen wijk naar Tuinstad voert. 'Heb je er al met de gebiedsagent over gesproken?' vraagt hij op neutrale toon. Maar zo ver wil zijn gesprekspartner kennelijk niet gaan.

Zijn tocht vervolgend legt Meyer uit dat Tuinstad één van de eerste opgeleverde wijken was. Daarbij is de buurt onder invloed van achterblijvende verkoop en de landelijke economische dip halverwege herontwikkeld. De bouwstroom duurde er langer door, waardoor ook de aanleg van voorzieningen langer stagneerde. 'De bewoners hier hebben soms behoorlijk lang moeten wachten op noodzakelijke voorzieningen. Dat zet de toon voor hun relaties met de gemeente. Die is een stuk kritischer. Om aandacht te krijgen, is vaak de lokale pers gebruikt. Dan merk je toch na een tijdje dat zoiets niet goed meer werkt bij de lokale overheid. Je loopt het risico dat die je niet meer ziet staan.'

VERWACHTINGEN

De gedachte het Platform Schuytgraaf op te richten om daarmee krachtiger te staan tegenover de gemeente, tekent Meyer die eerder politiek actief was in zijn vorige woonplaats. Stilaan ambieert hij nu ook een functie in de locale of provinciale politiek van Arnhem.

Leven in de Amerikaanse Wijk, Schuytgraaf ▲
Foto's Corné Bastiaansen

Zijn voorzittersfunctie van de bewonersvereniging geeft hem een gezicht in de buurt, een rol die hij met een natuurlijk *panache* lijkt te vervullen. 'Je moet zorgen een constructieve overlegpartner te zijn van de ontwikkelingsmaatschappij en de gemeente,' zegt hij geroutineerd. 'Maar je moet ook niet te goedgelovig zijn. Er wordt veel beloofd, en uiteindelijk wordt dat wel waargemaakt waarschijnlijk, maar de termijn waarop dat gebeurt is veel minder zeker. Het komt er op neer dat je de verwachtingen over en weer goed regelt.'

In de Amerikaanse Wijk is echter niets te merken van welk burgerlijk ongerief dan ook. De ruim opgezette buurt is met zijn rationele straten-
grid afgeleid van de kenmerkende suburb van de Verenigde Staten. De grotendeels halfvrijstaande en vrijstaande woningen (waaronder overigens ook appartementsgebouwen), ten tijde van de verkoop grotendeels in de categorie van drie ton, zijn voorzien van typeaanduidingen zoals *redwood* die de beeldreferentie nog eens extra moeten benadrukken. Opvallend is het een zorgvuldig geregisseerd landschap van hoge en spitse en dan weer brede en glooiender kappen. Alle zijn met dak-

pannen bekleed. Maar ook de afwisseling van langs of dwars geplaatste daken van de huizen kan toch niet voorkomen dat de Amerikaanse Wijk, geheel in stijl met zijn inspiratiebron, zelfs in het schrale en vochtige weer een wat dommelende indruk maakt.

De bakstenen huizen hebben allemaal bij wijze van gazon een langwerpige strookje groen voor de deur, als een overgangsgebied tussen privé en openbaar terrein, dat uitkomt op de brede trottoirs. Voorschriften verbieden bewoners op hun gazon bomen te planten. Meyer denkt niet dat overtreders door de bewonersvereniging aangepakt zullen gaan worden. Hooguit een voorzichtige herinnering aan de afspraken. Wat hem bepaald wel tegen de borst stuit is die ene flagrante uitzondering op het heersende kleurenpalet van de bakstenen gevels in de Amerikaanse Wijk. Het betreft het blinkend witte baksteen metselwerk van een woonhuis op één van de 18 vrije kavels. Toch zonde, overpeinst Meyer als hij er die ochtend voor de tweede keer langskomt. Maar ook hierover zal de beminnelijke politicus in spé niets hardop zeggen. ▀

DE FASCINATIE VAN DE WONINGBOUWCORPORATIEDIRECTEUR

FASCINATIE VOOR HEINEKEN

FRANK BIJDENDIJK, DIRECTEUR VAN WONINGBOUWVERENIGING HET OOSTEN

'Het gebouw met de mooiste gevel van Amsterdam vind ik de Heineken Brouwerij aan de Stadhouderskade. Het oudste gedeelte daarvan is in 1871 ontworpen door I. GOSSCHALK, daarna is het gebouw telkens uitgebreid en vernieuwd. Allemachtig wat een gevel, denk ik altijd als ik er langs rij. Eigenlijk zou ik trouwens als mooiste gebouw de Amsterdamse grachtenwanden moeten noemen, maar dat is een ensemble en geen gebouw. Het bijzondere daarvan is dat die indertijd door Amsterdammers ontworpen en gebouwd zijn, en vrijwel niet door architecten. Dat sterkt me in mijn overtuiging dat als je mensen hun gang laat gaan, er iets moois kan uitkomen. Als je de gemiddelde Amsterdammer zou vragen wat hij het mooist vindt, zou hij niet kiezen voor groot, glanzend en abstract, maar juist voor het ambachtelijke, vermoed ik. Daarom

is de Amsterdamse School ook zo geliefd.

Waar ik als directeur van Het Oosten het meest trots op ben in de 23 jaar dat ik op deze post zit, zijn het Noorderhof en Meander, beide van ROB KRIER. Ik aarzel er tussen, kan niet goed kiezen. Omdat ze allebei ambachtelijk gebouwd zijn. Nee, ik sta in die opvatting steeds minder alleen. Je moet dingen maken die mensen mooi vinden. Van de wijken waarin we gebouwd hebben, ben ik vooral een fan van het KNSM-eiland. Je kunt zien dat JO COENEN een eersteklas stedenbouwkundige is, want Cermique in Maastricht zit ook al zo goed in elkaar. De fout die in de Oostelijke Eilanden is gemaakt, is dat voor elk eiland weer een ander concept is bedacht. Het Java-eiland mocht niet zo worden als het KNSM-eiland, en Borneo/Spoorenburg is ook weer anders. Datzelfde patroon wordt nu herhaald op IJburg, waar

het Haveneiland naar mijn mening het sterkst is. Waarom moet het Steigereiland dan zo kneuterig, vraag ik me af?

Van de nieuwe projecten kijk ik het meest uit naar twee solids die we gaan bouwen op de plaats van het Swammerdaminstituut en op IJburg, een heel nieuw concept. De stad kruipt als het ware een gebouw binnen. Van buiten moet het er mooi gematerialiseerd uitzien, degelijk en duurzaam, binnen is van alles mogelijk. Wonen, kantoren, een kroeg, een restaurant, een crèche, een school, dat moet op alle verdiepingen kunnen. We organiseren er een open inschrijving voor waar de laagste inkomens met een persoonsgebonden budget ook aan kunnen meedoen. Alles door elkaar heen, dat is een groot experiment, waar ik hoge verwachtingen van heb en waarvan tot dusver wereldwijd nog geen voorbeeld bestaat.'

▲ Heineken Brouwerij, Amsterdam (J. Gosschalk)
Foto Luuk Kramer

PERFECTIE IN BAKSTEEN

GOVERT KOERS

De wereld van de architectuur werd in 1986 aangenaam verrast met de realisatie van het bakstenen bankgebouw in Amsterdam Zuid-oost, ontworpen door het architectenbureau ALBERTS EN VAN HUUT. Dit voorbeeld van organische architectuur spreekt nu nog altijd tot de verbeelding. Hoewel het gebouw er prima uitziet, blijkt dit bij nadere bestudering mede te danken aan het feit dat constant onderhoud aan de voegen wordt uitgevoerd.

Het betreft een bakstenen gebouw met robuust ogende hellende gevels. Deze gevels worden door het hellende karakter sterk met hemelwater belast. De bakstenen zelf zijn daar goed tegen bestand, maar metselwerk is een samenvoeging van baksteen met mortel. De mortel is hard nodig om aan alle technische vereisten te kunnen voldoen. Zwakke plek van hellend metselwerk is echter de inwerking van (zure) regen op de mortel. Bij een goede afstemming van de mortel op de baksteen en een goede uitvoering heeft baksteen metselwerk een hoge duurzaamheid. Maar de ontwerpaspecten zijn van minstens even groot belang.

▲ Toepassing uitgekende metsel- en voegmortels
Foto KNB

Door het gebruik van goede muurafdekkers of dakoverstekken kan de regenbelasting van metselwerk sterk worden gereduceerd. Dat lukt helaas niet in voldoende mate bij hellend metselwerk, zodat dit type volledig wordt blootgesteld aan de klimaatsinvloeden. In het ontwerp is gekozen voor relatief sterk zuigende bakstenen. De bakstenen zijn normaal horizontaal verwerkt, zodat de helling wordt gevormd door de stenen laag voor laag iets terugliggend te metselen. Zo ontstaan zogenaamde muizentrapjes. Deze gevelopbouw

zorgt ervoor dat veel hemelwater wordt vastgehouden, waardoor de metsel- en voegmortel snel uitloopt. Bekend is dat doorgestreekt metselwerk een hoge duurzaamheid heeft (zie ook infoblad nummer 20 op www.knb-baksteen.nl), maar het metselwerk van de NMB bank in Amsterdam is achteraf gevoegd. Bij het achteraf voegen kan ook een hoge duurzaamheid worden bereikt, maar alleen als de voegen mechanisch worden verdicht. Dan kan zelfs een voeghardheid VH45 worden gehaald (zie CUR aanbeveling 61).

Helaas is het voegwerk van dit project niet mechanisch verdicht, waardoor het relatief kwetsbaar is voor uitloging. Dit proces heeft ertoe geleid dat de voegen regelmatig moeten worden vervangen. Dat is jammer en de ontwerpers hebben dan ook alles uit de kast gehaald om dit probleem in volgende projecten te vermijden. In het gebouw van de Gasunie in Groningen is een hardere, minder sterk zuigende baksteen toegepast. Om muizentrapjes te voorkomen zijn veel verschillende vormstenen toegepast, waardoor het wateropnemend vermogen van de gevel in metsel- en voegmortels is toegenomen. In de uitvoering is veel aandacht geschonken aan bescherming van het verse metselwerk tegen overvloedig hemelwater. Dankzij alle maatregelen is een perfect

▲ Gebouw NMB Bank, Amsterdam-Zuidoost
(Architectenbureau Alberts & Van Huut)
Foto Jan Derwig

ogend modern bakstenen gebouw ontstaan dat het stadsgezicht van Groningen op fraaie wijze domineert. Dit fraaie gebouw kan vanuit technisch oogpunt worden gezien als het hoogtepunt in het werk van de architecten ALBERTS EN VAN HUUT.

Met dit gebouw is de perfectie in baksteen bereikt. ■

Over veel zaken heeft KNB technische brochures beschikbaar. Kijk verder op www.knb-baksteen.nl en www.betrouwbaarbaksteen.nl

▼ Gebouw De Gasunie, Groningen (Architectenbureau Alberts & Van Huut)
Foto Jur Bosboom

LEDENLIJST

Baksteen is een uitgave van de gehele Nederlandse baksteenindustrie, verenigd in het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB).

STEENFABRIEK BIEZEVELD B.V.,
Kerkdriel, tel. (077) 474 29 20

CRH KLEIWAREN BEHEER BV,
Neer, tel. (0475) 51 81 00
KLEIWARENFABRIEK BUGGENUM BV,
Buggenum, tel. (0475) 59 16 66
KLEIWARENFABRIEK DE BYLANDT BV,
Lobith-Tolkamer, tel. (0316) 56 62 33
KLEIWARENFABRIEK FAÇADE BEEK BV,
Beek (L.), tel. (046) 437 28 28
KLEIWARENFABRIEK JOOSTEN KESSEL BV,
Kessel (L.), tel. (077) 462 80 00
KLEIWARENFABRIEK JOOSTEN WESSEM BV,
Wessem, tel. (0475) 56 24 46
KLEIWARENFABRIEK DE WAALWAARD BV,
Dodewaard, tel. (0488) 41 72 50

DAAS BAKSTEEN ZEDDAM BV,
Azewijn, tel. (0314) 65 16 44
DAAS BAKSTEEN, STEENFABRIEK DE NIJVERHEID B.V.,
Azewijn, tel. (0314) 65 16 44
DAAS BAKSTEEN, STEENFABRIEK DE VLIJBT B.V.,
Winterswijk, tel. (0314) 65 16 44

BAKSTEEN HELDEN BV,
Helden-Panningen, tel. (077) 306 04 95
STEENFABRIEK ENGELS HELDEN BV,
Helden-Panningen, tel. (077) 306 04 95
STEENFABRIEK ENGELS OEFFELT BV,
Oeffelt, tel. (0485) 36 14 44

STEENFABRIEK HIJLKEMA B.V.,
Delfzijl, tel. (0596) 62 48 48

HUWA - VANDERSANDEN B.V.,
Spijk, tel. (0316) 56 64 00
BV STEENFABRIEK HEDIKHUIZEN,
Hedikhuizen, tel. (0316) 56 64 00
STEENFABRIEK HUISSENSWAARD,
Angeren, tel. (0316) 56 64 00
STEENFABRIEK SPIJK,
Spijk, tel. (0316) 56 64 00

'ST. JORIS' KERAMISCHE INDUSTRIE B.V.,
Beesel (L.), tel. (077) 474 01 00

STEENFABRIEK KLINKERS B.V.,
Maastricht, tel. (043) 347 83 33

KOREVAAR BEHEER BV,
Zennewijnen, tel. (0344) 61 36 56
STEENFABRIEK SCHIPPERSWAARD BV,
Echteld, tel. (0344) 61 36 56
STEENFABRIEK ZENNEWIJNEN BV,
Zennewijnen, tel. (0344) 61 36 56

STEENFABRIEK LINSSEN B.V.,
Kerkrade, tel. (045) 541 12 22

STEENFABRIEK NUTH BV,
Nuth, tel. (045) 524 43 21

STEENFABRIEK 'DE RIJSWAARD' B.V.,
Aalst (Gld.), tel. (0418) 55 22 21

RODRUZA BV,
Nijmegen, tel. (024) 322 49 60
RODRUZA - STEENFABRIEK ROSSUM BV,
Rossum (Gld.), tel. (024) 322 49 60
RODRUZA - BV STEENFABRIEK 'DE ZANDBERG',
Gendt, tel. (024) 322 49 60

STEENINDUSTRIE STRATING B.V.,
Oude Pekela, tel. (0597) 61 39 20

STEENFABRIEK VOGELENSANGH,
Deest, tel. (0487) 51 24 59

WIENERBERGER B.V.,
Zaltbommel, tel. (0418) 59 71 11
WIENERBERGER STEENFABRIEK BEMMEL,
Haalderen, tel. (0481) 46 39 24
WIENERBERGER STEENFABRIEK DAAMS,
Spijk, tel. (0316) 54 15 43
WIENERBERGER STEENFABRIEK DOORWERTH,
Doorwerth, tel. (026) 339 29 84
WIENERBERGER STEENFABRIEK ERLECOM,
Erlecom, tel. (024) 663 20 36
WIENERBERGER STEENFABRIEK ESBECK,
Esbeek, tel. (013) 516 92 03
WIENERBERGER STEENFABRIEK HAAFTEN,
Haaften, tel. (0418) 59 73 01
WIENERBERGER STEENFABRIEK HETEREN,
Heteren, tel. (026) 472 20 14
WIENERBERGER STEENFABRIEK KIJFWAARD OOST,
Pannerden, tel. (0316) 37 95 70
WIENERBERGER STEENFABRIEK KIJFWAARD WEST,
Pannerden, tel. (0316) 37 95 70
WIENERBERGER STEENFABRIEK MILSBEEK,
Milsbeek, tel. (0485) 51 65 51
WIENERBERGER STEENFABRIEK NUANCE,
Afferden (L.), tel. (0485) 53 12 36
WIENERBERGER STEENFABRIEK OOSTERHOUT,
Oosterhout, tel. (0162) 46 03 12
WIENERBERGER PORISO BRUNSSUM,
Brunssum, tel. (045) 563 52 33
WIENERBERGER STEENFABRIEK ROODVOET,
Rijswijk (Gld.), tel. (0345) 55 83 43
WIENERBERGER STEENFABRIEK THORN,
Thorn, tel. (0475) 56 12 55
WIENERBERGER STEENFABRIEK TIMMERMANS,
Elst (U.), tel. (0318) 47 12 27
WIENERBERGER STEENFABRIEK WOLFSSWAARD,
Opheusden, tel. (0488) 44 33 67

COLOFON

UITGEVER
Koninklijk Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten (KNB)

REDACTIE
Ewald van Hal
Jaap Huisman
Bart de Vries

**INHOUDELIJKE COÖRDINATIE EN
PRODUCTIE**
Hollander van der Mey / MS&L, Voorburg

VORMGEVING EN OPMAAK
WK-Ontwerpers, Den Haag

LITHOGRAFIE EN DRUK
PlantijnCasparie, Den Haag

REDACTIE-ADRES

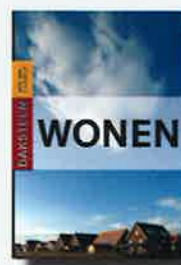
Florijnweg 6
Postbus 153
6880 AD VELP (Gld.)
T +31 (0) 26 384 56 30
F +31 (0) 26 384 56 31
E knb@knb-baksteen.nl
I www.knb-baksteen.nl

Adreswijziging of verzoek om toezending richten
aan het Koninklijk Verbond van Nederlandse Bak-
steenfabrikanten, Postbus 153, 6880 AD VELP (Gld.)

ISSN 0925-5923

Baksteen is het vakblad van het Koninklijk
Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten
(KNB) en verschijnt in controlled distribution
driemaal per jaar. Het blad biedt informatie over
de baksteenindustrie en belicht trends in en
opvattingen over baksteen en architectuur. Het
wordt toegezonden aan architecten(bureaus) en
stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchi-
tecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden,
centrale en lagere overheidsinstellingen, aanne-
mers (AVM- en B&U-leden Bouwend Nederland),
HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en research-
instituten, (vak)pers en relaties van KNB.

Copyright © 2006 KNB. Het overnemen van
artikelen als bedoeld in artikel 15 van de
Auteurswet is niet toegestaan.

Rand van de
Amerikaanse Wijk,
Schuytgraaf
Foto Corné Bastiaansen

Koninklijk Verbond —
van Nederlandse —
Baksteenfabrikanten —

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled circulation driemaal per jaar. Het blad belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur.